

Enver Imamović

NEKI POGLEDI NA PROBLEM RIMSKE EKSPLOATACIJE SREBRA U ISTOČNOJ BOSNI

U radu se govori o Domaviji - središtu rimske eksploatacije srebra u provinciji Dalmaciji, o tome kako je taj rudarski grad bio pravno organiziran, te o njegovom odnosu prema centrima proizvodnje srebra u susjednoj provinciji Panoniji. Bogate rudne naslage srebrenih ruda u rejonu istočne Bosne bile su razlogom da tamošnje rudarsko naselje Domavija stekne najveći rang municipaliteta (colonia), i da postane sjedište najviših rudarskih funkcionera čije su se kompetencije protezale na područje dviju provincija (Dalmacije i Panonije). O svemu tome govore brojni nalazi iskopani u ruševinama nekadašnje Domavije, čiji se ostaci nalaze nedaleko današnje Srebrenice.

Epigrafska i arheološka građa jasno pokazuje da su u regionu današnje Srebrenice Rimljani organizirali eksploataciju rudnog blaga širokih razmjera. Najviše se kopala olovna ruda iz kojih se dobijalo srebro. To je uvjetovalo stvaranje rudarskog naselja koje je za kratko vrijeme preraslo u značajno privredno i administrativno središte šireg regiona. Ono je u svom razvoju prošlo sve stupnjeve municipaliteta pa je na koncu steklo rang kolonije. Njegovo ime nam je poznato s jednog natpisa u skraćenom obliku koji glasi: *col. m. D.*, što bi prema Hiršveldovom prijedlogu trebalo čitati: *col(onia) m(etalli) D(omaviani)*.¹ Ono "m(etalli)" jasno ukazuje na rudarski karakter Domavije, koji se ne bi bitno mijenjao ni u slučaju drugačijeg čitanja navedenih sigli, kako to predlaže Alföldy: *col(onia) m(etalla) D(omaviana)*,² ili pak Dušanić: *col(onia) m(etallorum) D(omavianorum)*.³

1 *Corpus inscriptionum Latinarum* (dalje: CIL), III, 12728 I 12729. O iskopavanjima u Domaviji: V. Radimski, *Rimski grad Domavija u Gradini kod Srebrenice u Bosni i tamošnji iskopi*, Glasnik Zemaljskog muzeja, III, knj. 1, Sarajevo 1891., p. 1 - 19; Isti pisac: *Prekopavanje u Domaviji kod Srebrenice god. 1891*, GZM. IV, knj. 1 (1892), p. 1 - 24; (= *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und Hercegowina*, I, Wien 1893., p. 218 - 253; *Izvešće o iskopinama u Domaviji kod Srebrenice u godinama 1892, i 1893.*, GZM. VI, (1894), knj. 1, p. 1 - 47; (= *Wiss. Mitth.* IV (1896), p. 202 - 242); M. Baum - D. Srejević, *Članci i grada*, knj. III (1959), VI (1965).

2 G. Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest 1965, p. 155; J. J. Wilkes, *Dalmatia*, London 1969, p. 28.

3 S. Dušanić, *Novi Antinoev natpis iz Sočanice i metalla municipii Dardanorum*, Živa antika, god. XXI, sv.1, Skopje 1971., p. 250, nap. 57

Stjecanje municipaliteta bilo je u uskoj vezi s intenzivnom rudarskom djelatnošću koja je ovamo dovela brojnu radnu snagu, rudarske stručnjake, carinike, čuvare reda i ljude drugih profesija čiji je rad bio usko vezan za rudnike. Veliki priliv stanovništva i intenzivan rad rudnika uzrokovalo je nagli procvat Domavije koja je izrasla u tipično rudarsko naselje. Intenzivna rudarska djelatnost učinila je Domaviju središtem eksploatacije srebra za sve rudnike na području provincije Dalmacije, a onda i sjedištem najviših rudarskih funkcionera. Domavija je najveći domet dosegla kad je postala sjedištem prokuratora za sve rudnike koji su se nalazili na području provincije Dalmacije i Panonije, kako nam to saopćava jedan natpis pronaden u Domaviji, a glasi: *L. Domitius Eros v(ir) e(gregius) procurator metallorum /Pannon(icorum) /et/ Delmat(icorum).*⁴

Bez sumnje su bili opravdani razlozi da se za sjedište tako visokog funkcionera odredi upravo Domavija. S obzirom da je natpis koji nam daje podatke o tome iz kasnog III stoljeća n. e, a do tada je Domavija već dugo vremena bila sjedište provincijalnog prokuratora za eksploataciju srebra,⁵ i kako je eksploatacija srebra dosegla najveći intenzitet upravo u III stoljeću, to je svakako bio razlog da se u Domaviju preseli ured upravnika svih rudnika koji su se nalazili u ovom dijelu Rimskog Carstva.

Da li je sjedište već prvog poznatog nam panonsko - dalmatinskog prokuratora T. Klaudija Prokula Kornelijana bilo u Domaviji koji je tu dužnost obavljao u vremenu između 161. i 169. godine n.e.,⁶ ne znamo, kao ni to koji su bili stvarni razlozi da se rudnici ove dvije provincije stave pod upravu jednog upravnika. Po nekima, do toga je došlo iz razloga što su se rudnici obje ove provincije nalazile u istoj rudonosnoj zoni.⁷ Međutim ne treba zaboraviti da su glavni potrošači dalmatinskog metala bila privredna središta Panonije pa su bez sumnje između njih i dalmatinskih rudnika postojali određeni aranžmani iz kojih je moglo proisteći i organizaciono zajedništvo.

Rudnici srebra obje provincije stavljeni su pod jednu upravu 161. godine n. e. Jedan od prvih poznatih nam prokuratora tih ujedinjenih argentarija bio je je Ti. Claudius Xenophon, na čijem natpisu stoji: *proc(urator) argentariarum Pannoniarum et Dalmatiarum*. Tu dužnost je obavljao između 180. i 192. godine n. e.⁸ Da su do tada dotična rudišta djelovala u odvojenoj organizaciji potvrđuju tri natpisa u kojima se spominju samo panonske argentarije i njihovih prokuratora: *L. Crepereius Paulus, zatim: M. Antonius Fabianus, te Lucius Septi.../ Petro/nianus?/*.

4 CIL III, 8361 = 12721; C. Patsch, *Archaeologisch - epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich - Ungarn*, XVI, Wien 1893, p. 92 - 93; H. Dessau, *Inscriptiones Latinae Selectae*, 1443.

5 CIL III, 8386 = 12733f; C. Patsch, *A. E. M. XVI*, p. 139 - 140, br. 1; CIL III, 12734; C. Patsch, *A. E. M. XVI*, p. 132, br. 1; CIL III, 8359 cf 12720; C. Patsch, *A. E. M. XVI*, p. 181, sl. 63; CIL III, 12725 + 14219a; C. Patsch, *Strena Buliciana*, Zagreb - Split 1924, p. 230, br. 1; CIL III, 12736; C. Patsch, *A. E. M. XVI*, p. 132 - 133, br. 2; I. Bojanovski, *Antičko rudarstvo u unutrašnjosti provincije Dalmacije u svjetlu epigrafskih i numizmatičkih izvora*, Arheološki radovi i rasprave, VIII - IX, Zagreb 1982, p. 102 i d.

6 *Année épigraphique*, 1956, p. 123 (Lambaesis); H. G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut - Empire romain*, Paris 1960, br. 164 bis

7 S. Dušanić, *Heteroklitičko metali u natpisima rudničkog novca*, Živa antika, god. XXI, sv. 2, Skopje 1971, p. 547.

8 CIL III, 7127; Dessau, *I. L. S.* 1421 (Ephesus); H. G. Pflaum, o. c., br. 222; S. Dušanić, *Aspect of Roman Mining in Noricum, Pannonia, Dalmatia and Moesia Superior. Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II, Berlin - New York 1997, p. 86.

Za sve trojicu se navodi: *proc(urator) Aug(usti) argentariarum Pannonicarum*.⁹ Tu dužnost su obavljali prije 160. godine n. e.¹⁰ Sjedište im se vjerojatno nalazilo u Sirmiju, kao što je sjedište prokuratora dalmatinskih aurarija bilo u Saloni.

Ako su postojale panonske argentarije shvatljivo je da su postojale i dalmatinske, mada u ovom slučaju analognih epigrafskih potvrda nema, ako se ne bi uzeo u obzir nadgrobni natpis čiji su dijelovi nadeni u Lutvinom Hanu i Tegarama na Drini na kojima se pokušava pročitati "*argentariarum Dalmaticarum*".¹¹ Bez obzira na ispravnost čitanja razumljivo je da su te argentarije postojale s obzirom da su u ovoj provinciji djelovali bogati rudnici srebra. One, dakako, nisu bile osnovane tek uspostavljanjem zajedničke prokuratele do čega je došlo negdje iza 160. godine n.e. Bilo je to mnogo ranije jer se s eksploatacijom plemenitih metala u provinciji Dalmaciji započelo već početkom I stoljeća n. e.

Nije još dovoljno razjašnjen karakter funkcije domavijskih prokuratora koje spomenici spominju u razdoblju od 218. do 274. godine n. e. Pri tome se postavlja pitanje da li su oni bili samo prokurator domavijskih metalla ili cjelokupnih dalmatinskih argentarija, ili pak, administrativno ujedinjenih panonsko - dalmatinskih. To se ne vidi iz sadržaja dotičnih natpisa pošto se uz ime prokuratora u nekim slučajevima ne navodi ono Aug(usti) ni argentarium, kao ni naziv metalla, odnosno Dalm(atiarum), ili Dalm(atiarum et Pannon(iarum)), a to su sve bitni elementi za određivanje profila dotičnih prokuratora.

Kako su domavijska rudišta dosegla najveći stupanj razvoja tokom III stoljeća n. e., od kada potječu svi prokuratoriski natpisi iz ovog mjesta, i kako su političke okolnosti tog vremena nalagale da se maksimalno intenzivira rad svih rudnika Carstva, pa tako i u balkanskim provincijama, nema mjesta tvrdnjama da je baš u vrijeme Septimija Severa ili njegovih neposrednih nasljednika došlo do decentralizacije rudarske uprave, to jest da se od ranije konstituirana zajednička uprava za ove dvije provincije opet podijele po provincijama. Zato se čini sasvim opravdanim mišljenje da u nekim od navedenih domavijskih prokuratora treba gledati prokuratele ujedinjenih panonsko - dalmatinskih argentarija, ako ne i kojeg prokuratora svih rudnika na području dvije provincije, kakav je bio i spomenuti L. Domitius Eros, koji je tu dužnost sa sjedištem u Domaviji obavljao baš pod konac III stoljeća.

Spomenute panonske argentarije pobuduju pažnju iz još jednog razloga. Postavlja se pitanje, naime, gdje su se nalazili rudnici koji su činili te argentarije, kakav je slučaj i s rudnicima željeza, koji iz istog razloga u odnosu na dalmatinske ferarije predstavljaju problem. Poznato je da sjeverno od rijeke Save nema srebrenih rudišta pa se s pravom postavlja pitanje koji su to rudnici koji su činili *argentariae panonicae*. Njihovo postojanje je potvrđeno epigrafski i numizmatički, i tu nema nikakve dileme.¹²

⁹ *Année épigraphique*, 1915, br. 46 (Ataleia Pamphiliae); H. Dessau, I. L. S. 9019 (Viminacium); *Année épigraphique*, 1958 (Caesarea Mauretaniae).

¹⁰ H. G. Pflaum, o. c., p. br. 146, 150 i Add. 146 i d.

¹¹ *CIL* III, 12739 i 12740; D. Sergejevski, *GZM*, LII (1940), p. 23 - 26; I. Bojanovski, o. c., p. 103 i 104.

¹² Epigrafske potvrde se odnose na panonske prokuratele argentarija. Usporedi napomenu br. 8.

Dok većina istraživača traži rješenje panonskih argentarija u korekciji dalmatinsko - panonske granice nastojeći da se sjevernobosanska rudna gorja stave u granice Panonije, dotle Mocsy kategorički negira postojanje bilo kakvih panonskih rudnika, odnosno argentarija i ferarija na panonskom prostoru. On iznosi uvjerenje da su se rudnici pod nazivom "*metalli Pannonici*" nalazili izvan Panonije, i to u provinciji Dalmaciji. To da su se nazivali "panonski" tumači tako što su njihovi prihodi pripadali Panoniji, odnosno potrebama vojske koja je bila stacionirana u toj provinciji.¹³ Ovakvo tumačenje nam se ne čini baš uvjerljivim.¹⁴ Jasno je, naime, da su se ti rudnici morali nalaziti u granicama Panonije jer ih uz epigrafsku gradu dokazuju i tzv. rudarski novci. Riječ je o seriji posebno kovanog novca u doba cara Trajana u čijem se natpisu u reversu spominju *metalli Pannonici*, i to u tri varijante:

- a) *Metalli Pannonici*
- b) *Metall(i) Ulpiani Pann(onici)*
- c) *Metal(lis) Pannonicis*¹⁵

Na isti način se spominju *metalli Dardanici*, *metalli Dalmatici*, *Metalli Norici* i dr., čije je postojanje i rad potvrđeno epigrafskom gradom i nalazima na terenu.

S obzirom da sjeverno od Save nema rudnih naslaga, istraživačima se nameće logično pitanje gdje su se nalazile panonske argentarije koje spominju natpisi. Do sada su s time u vezi iznesene razne teze. Po nekima, panonske argentarije treba tražiti u rejonu donjeg Podrinja, ili tačnije, oko današnje Loznice, Krupnja, Zaječara i drugih lokaliteta po obroncima Jagodnje i Sokolske planine. Na nekim od tamošnjih rudišta odvijala se eksploatacija i u srednjem vijeku,¹⁶ a poznati su nalazi i iz rimskog doba, kako to pokazuju nalazi rudarskih lampi.¹⁷

Atribucija ovih rudišta panonskim argentarijama je, međutim, upitna jer se ne zna tačno da li je taj dio Podrinja pripadao Panoniji ili Dalmaciji. Isti se problem veže za pitanje panonskih ferarija u odnosu na zapadnobosanska rudišta pa se može reći da je problem identifikacije panonskih metalla u najužoj vezi s problemom određivanja graničnih linija između Panonije i Dalmacije.

Po nekim istraživačima panonskim argentarijama i ferarijama su pripadali svi rudnici sjevernobosanskog rudogorja. Po drugima, ta rudišta su, ustvari, bila podijeljena između te dvije provincije, dok opet treći hoće da su ona bila isključivo dalmatinska. S time u vezi jedni iznose uvjerenje da se granica između dvije provincije protezala sjeverno od Banja Luke, a drugi je spuštaju duboko na jug. Pač je svojevremeno na osnovi poznatog natpisa iz Banja Luke na kojem se spominje konzularni beneficijar Gornje Panonije, Lucije Licinije Makrin, zaključio da je ona pro-

13 A. Mócsy, R. E. *Suppl. IX* (1962), p. 594 i 674. Isti autor: *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*, Budapest 1970, p. 38, nap. 8.

14 S. Dušanić, *Heteroklitičko Metalli u natpisima rudničkog novca*, p. 546 i d.

15 B. Zmajčić, *Rudnički novci Rimskog carstva, Numizmatičke vijesti*, god. XI, br. 21, Zagreb 1964, p. 1 - 10; S. Dušanić, o. c., p. 535 i d; Tu data i ostala literatura o tom novcu.

16 V. Simić, *Istorijski razvoj našeg rudarstva*, Beograd 1951, p. 146 i d.

17 O tome: S. Dušanić, *Aspect of Roman Mining in Noricum, Panonia, Dalmatia and Moesia Superior*, p. 66.

lazila nešto južnije od Velike Kladaše i Banja Luke.¹⁸ Po toj konstataciji proizilazi da su svi rudnici koji su se nalazili na području današnje sjeverne Bosne ustvari pripadali Panoniji.

Drugi tu granicu podižu na liniju koja prolazi sjevernije od Blagaja i Bosanskog Novog i dalje prema istoku slijedi rijeku Savu na udaljenosti od nekih dvadesetak kilometara.¹⁹ U tom slučaju panonski rudnici se ne mogu tražiti u bosanskom rudogorju, dok opet neki smatraju da su čak i domavijski rudnici pripadali Panoniji.²⁰ To pitanje panonskih metalla, a time i dalmatinskih, čini još zamršenijim.

Ako bi se i ispostavilo da je dio sjeverno - bosanskog gorja zaista pripadao panonskom rudištu, po našem sudu glavninu tih rudišta treba tražiti u drugim krajevima Panonije, i to u onim koji su neosporno pripadali toj provinciji, a to su rudonosna gorja na području današnje istočne Hrvatske. U tom slučaju došla bi u obzir Zagrebačka, Petrova i Trgovska gora, zatim Žumberačko gorje s poznatim rudarskim lokalitetima oko Samobora, među kojima se posebno ističu Rude. Tu se vadila ruda i u srednjem vijeku, a dokumenti navode da se također dobijala velika količina srebra i olova.²¹ To bi možda mogla biti indikacija i za eksploataciju u rimsko doba, mađa do sada nisu otkriveni sigurni tragovi koji bi upućivali na to, za razliku od nekih lokaliteta u susjednoj Sloveniji, kakav je, na primjer, slučaj sa Litijom.

Može se pretpostaviti da su dalmatinski rudnici, uključujući tu i ferarije i argentarije, po svome kapacitetu bili znatno iznad panonskih, pa je možda upravo to bio razlog da se sjedište jedinstvene uprave locira u Domaviji. Ustvari, bilo je više razloga da Domavija postane sjedište prokuratora argentarija obje provincije, a onda prokuratora svih rudnika u ove dvije provincije i da se pretvori u značajno rudarsko naselje. To je kapacitet ovih rudnika iz kojih se dobijala ogromna količina ovog dragocjenog metala. S pravom se pretpostavlja da su domavijski rudnici eksploatirani i u prehistorijsko doba. S time u vezi je još Pač iznio mišljenje da je rimska Domavija nastala na autohtonim osnovama čiji su se stanovnici aktivno bavili eksploatacijom rudnog blaga. U tome pogledu određenu indikaciju predstavljaju nalazi novca Apolonije i Dirahija u dolini Drine koji su ovamo dospjeli trgovinskom razmjenom. S time u vezi je već ranije iznesena konstatacija da se privredni život prehistorijskih stanovnika tog dijela Podrinja temeljio na rudarstvu, jer na tom prostoru nema drugih bogatstava.²²

U svakom slučaju, to rudno bogatstvo je dolaskom Rimljana postalo predmetom njihovog posebnog interesa, kako su to svojevremeno bili rudnici zlata u sred-

18 CIL III, 14221; C. Patsch, *GZM*, VII (1895), p. 574 - 577, sl. 3 i 4 = WMBH. V (1897), p. 228, Fig. 105, 106.

19 A. Abramić, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, XLIX (1926 - 1927), p. 153; B. Saria, *R. E. Suppl.* VIII (1956), s. v. Dalmatia, 22; A. Mocsu, *R. E. Suppl.* IX (1962), s. v. Pannonia 584; G. Alföldy, o. c., 27, 30 f; D. Sergejevski, *Rimski rudnici željeza u sjeverozapadnoj Bosni*, *GZM*. XVIII (1963), p. 88; E. Pašalić, *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1960, p. 28.

20 I. Bojanovski, o. c., p. 97.

21 V. Simić, o. c., p. 59, 60 i 102 - 103; B. Zmajić, o. c., p. 4; S. Dušanić, *Heteroklitičko Metalli u natpisima rudničkog novca*, p. 547

22 C. Patsch, *R. E. s. v. Domavia*, col. 1294; E. Pašalić, *O antičkom rudarstvu u Bosni i Hercegovini*, *GZM*, IX (1954), p. 61.

njoj Bosni, o čemu govori bogata literarna građa iz I stoljeća n. e.²³ Bez sumnje je to bio razlog da su se rudnici srebra na području Bosne počela intenzivnije eksploatirati tek u II stoljeću n. e., odnosno u vrijeme cara Trajana, da bi za njegovih nasljednika dosegla najveće razmjere. Političke i privredne prilike Carstva u II i III stoljeću n. e. zahtijevale su ogromne količine metala, prije svega zlata i srebra, i to je razlog da se baš u to vrijeme jače aktiviraju rudnici na području čitavog Carstva, pa tako i u Iliriku. Za to se posebno zauzimao Septimije Sever koji je činio velike napore u cilju jačanja odbrane Carstva, za što su trebale velike količine metala, u prvom redu zlata i srebra. Zbog toga su rudnici koji su se nalazili na području današnje Bosne, ubrajajući tu i one na kojima se kopalo željezo, bili predmet posebnog interesa. Značaj im je bio tim veći što su se nalazili u neposrednoj blizini veoma ugrožene dunavske granice gdje je bila stacionirana ogromna vojna sila, koja je trebala isto tako ogromnu količinu metala za izradu oružja i opreme. U takvim okolnostima Domavija je u III stoljeću doživjela najveći procvat, od kada potječe većina epigrafskih spomenika koji ukazuju na njen rudarski karakter.

Za praćenje razvoja Domavije veliki značaj ima materijal iskopan na njenoj nekropoli. Važan je zato što pokazuje kako je tekao proces romanizacije autohtonog stanovništva koje se postepeno uključivalo u život tog grada. Primjetno je da do početka III stoljeća n. e. u Domaviji postoje naglašene komponente autohtone domorodačke (ilirске) kulture.²⁴ To je svakako razlog da je ekonomski položaj Domavije ostao dugo vremena neizmijenjen, dosta skroman, da bi pod konac II, a osobito tokom III stoljeća došlo do naglog razvoja kada je do tada skromno naselje pretvoreno u jako i važno privredno - administrativno središte, kojom prilikom je postalo sjedište najviših rudarskih funkcionera čije su se službene kompetencije protezale na cijeli Ilirik.

U kontekstu tog problema postavlja se i pitanje kakav je bio odnos Domavije sa susjednim municipijem Malvesiatiumom koji se nalazio kod Skelana na Drini. Zna se da je stekao municipalitet već 158. godine n. e., kako nam to saopćava natpis pronaden u njegovim ruševinama, a koji je pripadao počasnoj bazi podignut u čast cara Antinina Pija (CIL III, 142197). Po tome se vidi da je njegov municipalitet starijeg datuma od domavijskog pa se s pravom pretpostavlja da se možda sve do konca II stoljeća u tom gradu nalazilo administrativno središte srednjopodrinjskih rudnika, dok je kroz to vrijeme Domavija predstavljala vicus koji su naseljavali domoroci i niža radna snaga čiji socijalni status nije uvjetovao konstituiranje naselja municipalnog ranga. Tek kada je zbog izmijenjenih političkih prilika Carstvo počelo osjećati veće potrebe za metalima, postojeća rudarska postrojenja i kopovi domavijskih rudnika se rekonstruiraju, pojačava se radna i stručna snaga a s njome i drugi prateći subjekti, što je stvorilo uvjete da se otpočne s intenzivnom eksploat-

23 O tome: E. Imamović, *Eksploatacija zlata i srebra u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Godišnjak, Društvo historičara Bosne i Hercegovine, god. XXI - XXVII, Sarajevo 1976, p. 7 - 26.

24 M. Baum - D. Srejšović, *Novi rezultati ispitivanja rimske nekropole u Sasamu*, Članci i grada, IV, Tuzla 1960, p. 29.

acijom. Od tada počinje nagli razvoj Domavije što je utjecalo i na promjenu njenog statusa, i to tako da je postojeći vicus prerastao u municipij, a potom u koloniju. Kako se naselje nalazilo na samom rudištu gdje se obavljao cjelokupni rudarsko - metalurški proces, vjerojatno je to bio razlog da se iz susjednog Malvesiatiuma preseli rudarska uprava, koju u Domaviji u III stoljeću obilato potvrđuje epigrafska grada.

Ostaje nam nepoznato kada su se desile ove promjene sa Domavijom kao i to kada je stekla municipalitet. Prva njegova potvrda potječe iz doba cara Makrina, odnosno iz 218. godine n. e. (CIL III, 12733). Teško je povjerovati da se to zbilo u vrijeme kratke vladavine tog cara (217 - 218. g.), pa se s pravom vjeruje da se to najkasnije dogodilo početkom vladavine Septimija Severa, čiji su brojni natpisi nadeni u Domaviji i Skelanima, mada se na njima o tome ne govori. Natpis iz Domavije je, naime, nepotpun jer mu nedostaje završni dio teksta i oznaka dedikanta ali se misli da je bio postavljen od municipalne uprave.²⁵ Ima mišljenja da je Domavija stekla municipalitet još pod Markom Aurelijem.²⁶ To pitanje i dalje ostaje otvorenim.

Domavija je u svom razvoju uveliko prevazišla susjedni grad Malvesiatium jer o njemu nema potvrda da je postao kolonijom kakav je slučaj sa Domavijom. Nije dovoljno poznat ni odnos između ta dva grada u kasnijem razdoblju. Zbog njihove blizine i ranijih bliskih odnosa može se pretpostaviti da je i Malvesiatium na određen način bio uključen u rudarsku aktivnost domavijskih rudnika.

Dosta važno pitanje predstavlja karakter odnosa između domavijskog naselja i mjesnog rudnika, odnosno rudarske uprave. Kako su mogli biti uređeni ti odnosi pokazuje nam primjer koji se veže za susjedno (dardansko) rudište na Kosovu (Sočanica). On pokazuje da su odnosi između tamošnjeg municipija DD i i mjesnih rudnika bili dosta složeni.²⁷ Sa podrinjskog područja nema nalaza koji spominju kolone, to jest rudarske zakupnike, pa prema tome ne znamo da li ih je uopće bilo u Domaviji, a ako jeste, jamačno su bili organizirani na isti način kako je to bilo u susjednim kosovskim argentarijama. Na jednom tamošnjem natpisu spominje se *ordo collonorum*,²⁸ a na drugom: *l(oco) d(ato) d(ecreto) c(ollonorum)*.²⁹ Da su rudarski koloni posvuda bili isto organizirani pokazuje natpis iz Espeja u Španiji, na kojem se čita: *ordo c(ollonorum) c(oloniae) C(lavitatis) I(uliae)*.³⁰ Po tome se može zaključiti da su i u Domaviji koloni predstavljali glavni populacioni, a time i upravni faktor, kako je to bilo u svim rudarskim naseljima Carstva.

25 CIL III, 12726; C. Patsch, A. E. M. XVI, p. 127 - 128, br. 4; V. Radimski, GZM. IV (1891), p. 15, sl. 26; I. Bojanovski, *Severiana Bosnensia*, Članci i grada IX (1972), p. 40 i d.

26 G. Alföldy, o. c., p. 155; I. Bojanovski, *Antičko rudarstvo u unutrašnjosti provincije Dalmacije*, p. 94.

27 E. Čerškov, *Municipium D D*, Priština - Beograd 1970, p. 64 i d; S. Dušanić, *Novi Antinoev natpis iz Sočanice i metali municipii Dardanorum*, p. 247.

28 E. Čerškov, o. c., p. 64, br. 11; S. Dušanić, o. c., p. 247.

29 N. Vulić, *Spomenik Srpske kraljevske akademije*, LXXI, drugi razred, 55, Beograd 1931, p. 93, br. 217; E. Čerškov, o. c., p. 76; S. Dušanić, o. c., p. 247.

30 *Revue des publications épigraphiques*, R. A. t. XXVI (1946), p. 222, Nr. 202.

Sadržaj epigrafske grade iz Domavije na kojoj se spominju rudarski prokurator pokazuju da su postojali dosta prisni uzajamni odnosi između municipalne i rudarske uprave u tom gradu. Neki od tih natpisa su podignuti odlukom gradskog vijeća i sredstvima općine, a brigom prokuratora (CIL III, 8359 i 8360 = 12720), dok su opet prokurator, kao predstavnici carskog domena, svojom brigom i sredstvima gradili i popravljali javne objekte, kakav je slučaj sa gradskom kurijom, vodovodom, termama i sl. Specifične okolnosti koje su nametale usko prožimanje interesa municipija i carskog domena, u ovom slučaju rudnika, bez sumnje je bilo odgovarajuće pravno definirano, mada nam zbog pomanjkanja dokumenata karakter te veze nije dovoljno poznat. Kako se rad ilco državnom domenu strateškog značaja, mora se vjerovati da u ovom slučaju prerogativi domavijskog municipaliteta nisu mogli oponirati rudarskim interesima, niti je bio obrnut slučaj. Već je rečeno da je po svoj prilici u ovom slučaju municipalitet bio uvjetovan rudnikom. Drugim riječima, ovdje je naselje kao i njegov municipalitet bio stvoren i podređen potrebama rudnika i bio je u njegovoj funkciji jer je riječ o čisto rudarskom naselju, kako organizacijski tako i demografskom strukturom. Uostalom, to potvrđuje i puni naziv Domavije u kojem stoji da je to rudarska kolonija, to jest: *col(onia) m(etalli) D(omaviani)*, gdje se s onim "m(etalli)" jasno naglašava rudarska komponenta.

Na koji način je bila organizirana gradska uprava i kakva je bila njezina uloga u vođenju rudarskih poslova, odnosno kakvu su ulogu u gradskoj upravi imali rudarski funkcioneri, kao i koloni, ne znamo. Moramo pretpostaviti da su se ti odnosi usko prožimali, kao i interesi jedne i druge strane. S ovim u vezi postavlja se pitanje kakav je bio odnos domavijskih rudnika s drugim rudnicima u istoj ili susjednim provincijama, prije svega u Panoniji i Meziji. O tome malo znamo. Ne znamo čak ni to u kakvom su odnosu stajali rudnici istočnog Podrinja sa onima sa srbijanske strane. Municipij Malvesiatium se spominje na spomenicima iz Karana, Visibabe i Užičke Požege,³¹ međutim nema nikakvih potvrda o vezi sa susjednim dardanskim argentarijama kao ni sa mezijskim čiji su se rudnici nalazili u dolini rijeke Peka, na Kosmaju i Rudnici. Može se samo naslućivati da je unutar njih u određenoj mjeri kolala rad i stručna snaga. S time se u vezu dovodi *castellum Dalmatae* koji se nalazio u distriktu Remesiane, za koji se pretpostavlja da su u njemu boravili dalmatinski rudari.³² Ako nije bilo veza između istorodnih rudnika, u ovom slučaju argentarija, te se veze još manje mogu očekivati sa ferarijama, pa bilo da je riječ i o onima iz iste provincije.

Veze Dalmacije sa Dacijom bile su uspostavljene u doba Trajana, ali na nivou provincija pa ne znamo da li i u kojoj mjeri su u odašiljanju radne i stručne snage iz Dalmacije učestvovali domavijski rudnici.³³ S druge strane, veze domavijskih rudnika sa Panonijom su višestruko dokazane, što je iskazano jedinstvenom upravom i

31 CIL III, 8340, 8342 i 8345; D. Sergejevski, GZM, LI (1940), p. 23 - 26.

32 O tome: S. Dušanić, *Aspect of Roman Mining in Noricum, Pannonia, Dalmatia and Moesia Superior*, p. 74, nap. 137.

33 O tim vezama: C. Patsch, *Dalmacija i Dacija*, GZM, IX (1897), p. 665 - 673.

organizacijom rudnika srebra u ove dvije provincije. To je dovelo do uspostavljanja prisnih odnosa između Domavije i Sirmija, o čemu govori i natpis naden na obalama Drine (Lutvin Han i Tegare, CIL III, 12739 i 12740), koji spominju jednog dostojanstvenika koji je izgleda bio prokurator dalmatinskih argentarija i municipalni funkcioner sirmijske kolonije, a spominje se i njegov sin koji je također bio vijećnik u Sirmiju, uz to još i svećenik.

Privredne veze i suradnja podrinjskih rudnika sa Sirmijem i drugim panonskim gradovima, otvorile su vrata bržem protoku stanovništva i kulturnim strujanjima. Taj utjecaj se naročito primjećuje na nadgrobnim spomenicima koji se nalaze u dolini Drine. Oni se tipološki savršeno vežu za spomenike sa područja Panonije, ili konkretnije, iz okolice Sirmija. Ukrašeni su medaljonima, predstavama dača ili su istih oblika (cipus). Ovaj tip spomenika skoro da se ne javlja u drugim krajevima Bosne i Hercegovine. To pokazuje da je dolina Drine kulturološki bila bliža Panoniji nego Dalmaciji. Nakon objedinjavanja njihovih argentarija i prenošenjem u Domaviju cjelokupne rudarske uprave za ove dvije provincije, kulturni utjecaji iz panonskih središta su počeli još brže strujati, na način i putevima kako su se odvijale i privredne veze. U tome je rudarska Domavija imala veliki značaj za privredu Sirmija i drugih panonskih potrošnih centara, što predstavlja predmet posebnih i svestranijih istraživanja.

S u m m a r y

SOME VIEWS ON THE PROBLEM OF THE ROMAN SILVER EXPLOITATION IN THE EAST BOSNIA

In the region of the present town of Srebrenica the Romans used to organize a broad exploitation of coal mines, primarily lead - the silver mine. Because of that reason a known silver mine settlement was built up there, which in the course of the development passed all the levels of a municipality, became a colony finally. The name has been known in a shortened form *Col.M.D.* (See *Col(onia) M(etalli) D(omavia)*).

To reach the level of a municipality was under the condition of the intensive coal mines exploitation and the highest coal mine functionaries seats, Domavia acquired, namely the highest level at the time when it became the seat of the procurement people in the provinces of Dalmatia and Panonia. Sometimes after the year 161 (A.D.) the silver mines of both provinces came under a single management. One of the procurement people known to us, of those silver united mines was, Tiberius Claudius Xenophon.

The Panonia silver mines in relation to the Dalmatian ones deserve a special attention. Namely, it is not quite clear where those silver mines were, as Panonia was poor in all sorts of mines. Some of the silver mines explorers in Panonia are of an opinion that they had existed in the present North Eastern Bosnia, e.i. in the zone of the local mines, in the lower course of the river Drina, on the Serbian side. The silver mines attribution to Panonia is not reliable, because it is not known for sure if that part of Bosnia, along the river Drina, belonged to Panonia or Dalmatia.

The important question is the character of the relations of the Domavia settlements, namely the local silver mines management. The existing epigraphs, primarily the procurement material point out that fairly good relations existed between the municipal and silver mines management. Some of the inscriptions that were erected, was a decision of the town's council, but financed by the municipality due to the procurement people. On the other hand they, as the representatives of the imperial domain, with their care and means constructed and repaired public buildings. As it used to be in the domain of the state of a strategic importance it was believed in this case, those were the prerogatives of the Domavia municipalities, that could not oppose the silver mines management, the opposite case either. The municipality came to existence because of the silver mines. That it really was a settlement of the kind, the proof is the name, *Col(onia), M(étalli) D(omaviani)*.